
HAGYOMÁNY

VALLOMÁS A MÚRÓL

MAJTÉNYI MIHÁLY

Írói arcélt szeretnék felvillantani a magyar hallgatóság előtt, hogy aztán így, együtt jobban megértsük, mi az a varázsszékely Ivo Andrić művészetében, amely őt a legmagasabb csúcsokra vitte.

Ő maga, az író az ünnepi órákban úgy vallot, hogy a *mese*, az *epikai mese*, a mese széles vonalvezetése az, amelyet a maga alkotómunkájában leginkább tisztelt és az alkotó alázatával eszközül, fegyverként felhasznált. Nekünk ezt az andrići mesét kell elemeznünk ahhoz, hogy rátapintjunk: hogyan lesz ebből írói világkép, ezen a világképen belül érdekes regény, érdekes olvasmány és eredményében művészi élmény és tanulság.

Ivo Andrić eddigi legsikerültebb műve kétségtelenül a *Híd a Drinán*. Így kézenfekvő, hogy éppen ezen a munkáján keresztül fogjuk megérteni leginkább az andrići mesét, annak kiterjedését, lényegét és varázsát.

A régebbi generáció — mi, akik annak idején Belgrádból a keskeny vágányú vonattal utaztunk Szarajevóba, tehát Szerbián és Užicén keresztül, aztán Višegrád érintésével —, mi jól ismerjük azt a köhidat, amely Szerbiát Boszniával összeköti. A vasúti hídról jól látni ezt a régi-régi építményt, amelynek formájában, külsejében, kővének színében — s talán még az alatta örvénylő Drina vélt nagy mélységében is — van valami sorszerű. Távlatot ad, van benne valami muzeális beállítottság... ugyanakkor vad, erős lénia ez a híd a folyón keresztül... a Drinába magas hegyek szálladnak bele a távoli háttérben, az egész táj szinte lélegzetelállítóan mondatja az emberrel a természet üzenetét: hát ilyen vagyok, vad vagyok, nagy vagyok, megfékezhetetlen vagyok, s te ember, te kicsi vagy... igen, ezek a gondolatok megvoltak az emberben ezen a tájon, még mielőtt tudta volna, hogy ez a HÍD a DRINÁN, csupa nagybetűvel, nem egyszerű közlekedési objektum, hanem regény, eposz... egy nép és sok nép egy és sok évszázadának története. Ivo Andrić, alkinek gyermekkori tekintetét éppen ez a táj ez a kép befolyásolta, irányította, éppen ez a híd, akkor érte el művészetének csúcát, amikor idetelepedett, ennek a hídnak látószögébe és ott... mesélni kezdett. Kézen fogta az olvasót, leültette szépen a széles kőpárkányra, és mesélni kezdett neki, először arról, mi ez a híd, hogy született meg egy nagy akaratú, nagy koncep-

ciójú elgondolásaként, aki tudta, hogy Szerbia felől jövet (számára a világ közepe Konstantinápoly volt, Isztambul) ide a boszniai tájra ez a legrövidebb út, a legfontosabb út — hadiút és kereskedelmi út, és ennek a koncepciónak kellett ez a híd, amely — meséli tovább Andrić — sok szenvedés után, nagy keservesen épült fel. És sok száz éven keresztül szolgálta a maga rendeltetését... és szolgálja változott körülmények között még ma is...

Ennyi az egész? — mondanád. Egyszerű történelmi vázlat, monografikus leírás? ... Ilyen híd Konstantinápoly és Szarajevó között — Szerbián át — volt egy egész tucat, és mindegyikről körülbelül ugyanazt lehet elmondani. Ezért kellett nekem itt veled leülni — így mondaná az ember a mesélőnek, ha nem emelkedne fel egy kéz, hogy várj csak! Ez a híd, ez a pont volt a nagy országútnak az a darabja, amelyben egy író el tudta mondani (olyan művészettel, mint eddig senki) a saját tája, saját hazája, saját népe történetét. El tudta mondani és éreztetni tudta, hogyan élt a nép háromszáz év előtt és száz év előtt és hogy élt — a regény 1913-ban fejeződik be — a huszadik század elején..., de ha elolvassuk, sok minden mást is megértünk belőle, ami az egész Balkánon történt, egész Közép-Európában talán, s a méplélek megértésével a boszniai táj embere mai relációban is közelebb kerül hozzánk.

Történelmi regény? Az is, de nem azon van a hangsúly! Az andrići mese, a boszniai táj *eposza* részekből áll — ebben a regényben, ahol évszázadokról van szó, nem is lehet a cselekmény egységéről beszélni (csak a színhely azonosságáról), és így a kapocs folytonos ugyan, de mindig más és más szereplők kerülnek premier plámba. Főszereplő kettő van: a híd maga és talán az a fiatal diák (az író maga), akinek az ajkáról ezt a mesét a maga erejében, a maga megrázó motívumaiban hallhatjuk és érezhetjük.

Mert ezen a boszniai tájon... mindig csak ölte és mindig csak akasztottak... a középkorban és az újabb korban..., de nemcsak a boszniai tájon, nemcsak ott... mindenfelé, mindenütt... a történelem útját mindig akasztófák kísérték, és Andrić azon írók közé tartozik, akik meséjükben a rettenet ábrázolásától sem riadnak vissza..., sőt Andrić talán éppen az események és érzések szörszálhasogatón pontos leírásával válik a döbbenet nagy költőjévé, és ennek a döbbenetnek és megdöbbenésnek hangot adva... válik nagy humanistává. (Most jelent meg Goyáról, a nagy spanyol festőről, a rettenetek festőjéről írt tanulmánya, és egy bírálója, Dragan Jeremić megállapítja a múlt nagy festőjének és a Nobel-díjas Andrićnak lélekazonosságát, a humanista tiltakozást az akasztófa ellen.)

Am téved, aki azt hiszi, hogy az andrići mese csak a rettenetek felvázolása, — ő nem... arra a palettára igazán rákerült minden, ami élet: hadvezérek és tábornokok, vajákosok és közböcsők, haszonlesők és bohémek mind, mind kavarognak... törökök és szerbek — igazi oszmánok

és eltörökösödött boszniaiak, osztrákok és csehek és magyarok... mind, mind, akik valamilyen címen és valahogy belekerültek ebbe a különös kamerába, rákerültek erre az andriói ekránra és lelkiükkel vallanak: megvállják az élethez való vizosnyukat akár gőgösen, akár kegyetlenül játékosan vagy alázatosan... vagy bolondul, mint az érthetetlenül hirtelen támadt fergeteg.

Nem tudom persze végigvezetni a hallgatót az egész regényen — nem is célolok, hogy a *Híd a Drinán* egész tartalmát elmondjam — szegényes mindig az ismertető szókéncse, ha részt kell adnia abból, ami csak egészében tökéletes és harmonikus, szóval el kell olvasni ezt a könyvet... Most a másik izgató kérdés lenne, hogy mit jelent Andrió három regénye — a *Híd a Drinán*, az *Elátkozott udvar* és a *Vihar a völgy felett* —, az andriói életmű három legfontosabb kötete, mit jelenthet az olyan olvasónak, aki nem ismeri azoknak a népeknek történetét, amelyek ott sereglenek a drinai híd körül — jönnek, mennek, élnek, szeretnek, örülnek, vergődnek, meghalnak —, aki nem ismeri az élet műánzásait... s akinek egy ilyen könyv fordításban a kezébe kerül (— ez részben a magyar olvasóra is vonatkozik, bár mi, ha nem is sokat, de többet tudunk ezeknek a történelmi regényeknek háttéréről). Mondom, Andriót harminc vagy negyven nyelvre ültetik át ebben a pillanatban szerte a világon... mit jelent egy olyan olvasónak egy-egy regénye?

Egy egész olyan világ behatolását a lelkébe nyilván, amelyről eddig keveset tudott csak. Úgy gondolom, mégsem a folklorisztikus elemekben, az egzotikumban van az ereje ennek a regénynek, hanem abban a hűséges ábrázolásban, a mesének abban a lélekelmerülésében, amely mint a régi görög sorstragédiákban, mint az újabb korok legnagyobb regényében, a *Háború és béke*ben, mint Stendhal *Vörös és fekete*jében, felépíti a dolgok elkerülhetetlenségét. Hiába van az író kezében a mese fegyvere. Ahhoz, hogy az a kor megkapja — s még inkább az emberi színjáték — a maga őszinte, sokszor kegyetlen mélységét, az író, ha kell, a legendák szárnyaira pattan, azokat varázsolja élénk és boncolja; ha kell, a líráig ellágyul, krónikákhoz nyúl, vagy a legközelebbi múlttól akár az újsághírek száraz tényközlését használja fel, de mindig csak egy célért: az ábrázolás teljességéért, a felvillantott alakok lelkiállapotának teljes megvilágításáért. A *Híd a Drinán* éppen ezért kicsit inkonamenzurábilis mű, s éppen, mint a *Faust* vagy a *Háború és béke*, nem mérhető egységes mértékkel, még a mértékegysége is folyton változik; eposz, mondok, egy népé, sok népé, egy egész tájé és egész Délkelet-Európáé... hiszen ahogy az oszmán hatalom a tájon ül, beletorkoltnak ennek a hatalomnak útjába a Havasalföld sorsa és Erdély sorsa és a Pannon-síkság sorsa... és ahogy ott a török hatalom egyre gyengül, ide, a drinai híd köré azokról a tájakról is jönnek a feudális Törökország drabantjai és földesurai, kereskedői, hodzsái és megszállott bolondjai... mint ahogy messze keleti vidékek embereinek sorsa és felcsillan és megremegeg mind, mind a régi középtmény partján a Drinai

hídon... Mint ahogy Bartók Béla zenéjében felcsendül a Dunatáj népeinek muzsikája — a magyar dal, a román dal, a szláv dal — a futamok közt kúszva sokszor, mint az apró katicabogár... s a művész mindenütt rátapint az eredetre, a sokszor közös eredetre, amelyben nem tudod, melyik nép melyiktől vette át a dalt, a futamot... Ugyanezt találod Andrićnál például az egyik legendás meselemben, amely a Kónúves Klemen balladából ismeretes: a hídépítésnél be kellett falazni valakit... vérnek kellett folynia a habarcsra, hogy jobban összeálljon. „Keverjük a mézbe gyenge test hamvát / Avval állítsuk fel magas Déva várát..” Csodálatos ennek a legendának körútja éppen a török földön mindenütt, a hódoltság tartományokban — mutatva a közös gyökereket. Azt mondanád: a kegyetlenségét? Talán, de talán a szimbólumét is — a nép forrasztotta olyan erőssé!

Örök talánya az emberi léleknek, hogy mikor és hol, a művész melyik imaginációja (hiszen az irodalmi síkon való ábrázolás egy valószerű, de végül mégiscsak elképzelt világ), szóval, hogy melyik varázseszköze, meséje hat. Hogy mikor melyik földrajzi területről, melyik nép köréből és milyen irányú ábrázolás jut — a sokból oly kevés — a világ minden pontjára elható, mindenfelé visszaverődő csillagos magasságba; s örök talány az is, hogy mi az, ami éppen hat! Egy dinamikusabb lélek, egy talpig mai ember, egy egészen a ma sodrát átérző gondolkozó talán szívesebben látna tájunknak azt a változását a világ elé tárni, amelyben a humánium megvalósult, amely adekvát lelki képet ad a ma megrezdüléseiből, ellentéteiből és harcából, akár ott a drinai híd partján, a višegradi úton éppen Ivo Andrić lelki ekránján — elismerve az író egész nagyságát. Szívesebben látna ilyen beáramlást száz és száz nép nyelvébe rólunk, ám ez olyan irányíthatatlan valami. (Általában a kis népeknek az irodalmi univerzumba elsősorban tájszínekkel, egzotikummal lehet bejutni vagy olyan földrajzi és lelki határokról, amelyek megborzongatják a fantáziát.)

Az ember azt hinné, hogy egy nagy író, egy nagy egyéniség éppen az absztrakció semleges talaján férközhetne közelebb — egyszerűen — az idegen lélekhez, s hogy ezt a szublimáltságot keresi benne, mondjuk, egy nyugati olvasó vagy általában az idegen olvasó. A helyzet viszont az, hogy különösen a nagy népek irodalmi közvéleménye nem kíváncsi ilyen minden ház falára ráillő és ráférő reprodukcióra, ilyen általánosra és elvontra, hanem arra, hogy van-e az eléje kerülő könyvben, a kis népek írójában milliőrajz... mint a mákonyra, úgy bukik erre. Arra kíváncsi, hogy van-e sajátos viharunk, saját forró szelünk, saját imaginációnk, amely különleges és csak itt lehet: nem szereti az azonosságot, úgy látszik, a lelken áthömpölyögtetni, hanem a lelki hidat, bármilyen ellentmondóan hangzik is, a különbözőség pilléreire akarja állítani.

Ez az én kis felolvasásom — kis lelki felolvasás Andrić Ivo műveiben bevallom, úgy készült, hogy minden napra, minden délutánra hagytam

egy részt. Amikor éreztem, hogy belefáradtam a regénybe, elővettem az elbeszélést. Aztán a lírát — (Andrić Ivo líráját, mert az is van. Az elbeszélő Ivo Andrić termése mennyiségileg kicsiny — másokhoz viszonyítva, akik bővérűbben sokat, sokat adtak... Andrić a széles epikáját a regényre, a nagyregényre rezerválta... elbeszélései egysíkúbbak, itt mindig megvan a színtér és cselekmény egysége, közvetlen folytonossága, viszont... apró kis megfigyeléseiben utolérhetetlen. Sok ilyen elbeszélése hagyott mély nyomot bennem. Külön-külön foglalkozni mindegyükkel túlságosan telnyújtaná ezt az előadást.

A lírikus Ivo Andrić egészen különös és érdekes fejezet ebben a nagy életműben. És legyen szabad itt egy kis helyi színnel magyar, vajdasági magyar írói idézmem, aki harminc évvel ezelőtt (amikor Andrićot sokan még csak az irodalmi passzionátusok listáján tartották nyilván, s hol voltak még akkor a fő művei!) felfigyelt a lírikus Andrićra. Egykori irodalomesztétánk, Szenteleky Kornél a bűvkörébe került irodalmi ábrázolásának, s többek közt ezt írta róla: „Az a finom melankólia, amely erősen művészi írásaiból felém árad, Leopardit, Novalist és Jules Laforgue-ot idézi fel bennem.” És sejtelve volt arról, hogy milyen hatalmas erő szunnyad, él ebben a szívben: az elbeszélő, az epikus, a későbbi Nobel-díjas.

Ivo Andrić művészetének felmérését azonban — a tájunkon kívül eső ember szemszögéből — egészen más aspektusból is vehetjük. Az, amit az ember Ivo Andrić regényéből, a *Híd a Drinán*-ból kiérez: a török feudalizmus élete, agóniája... az okkupációs háború viszont: egy gyarmat keletkezése, gyarmati háború a nép akarata ellen: (ezt a lelkiállapotot az akkori Európa sehogy sem tudta megérteni), és ez a lelkiállapot az volt: a török kiment, és ne jöjjön be senki, újabb gyarmatosító! Itt a regény nagysága és analógiája a mai korban, a mai kor szemléletében!

JEGYZETEK MAJTÉNYI MIHÁLY ÍRÁSÁHOZ

A Nobel-díj odaítélése alkalmából Majtényi Mihály négy (vagy öt) ízben szólt Ivo Andrićról: nyilatkozott, méltatta a *Magyar Szóban*, a szabadkai Népszínházban és az újvidéki rádióban. Van emellett a hagyatékban egy három gépelt oldalnyi kézirat, amelyben „a magyar újságolvasókhöz” fordul, de nem tudni, hogy ez megjelent-e valahol.

A hírközlő szervek 1961. október 27-én röptették világgá a hírt: az irodalmi Nobel-díjat Ivo Andrićnak ítelték oda. A *Magyar Szó* is első oldalán közli a Tanjug-hírt, alatta a Svéd Akadémia titkárának nyilatkozatát, a 4. oldalon pedig Majtényi Mihály, Ács Károly, Major Nándor,

Gál László, Fehér Ferenc és Laták István nyilatkozatát. Két nappal később, vasárnapi számában a lap *Gyergyeez Szarajevóban* című elbeszélés mellett közli az *Ex pontó* (Ács K. ford.) és az *Amiről álmodom és ami történik velem* (Szenteleky K. ford.) című verseket, s ugyanezen a 11. oldalon Majtényi következő írását: *Aki eljutott a csillagokig* — A mi Nobel-díjasunk.

Igen valószínű, s így emlékszük Majtényi özvegye is, hogy a szabadkai Népszínházban és az újvidéki rádióban elhangzott előadás szövege azonos. Együttal ez Majtényi legigényesebb megnyilatkozása is a Nobel-díjas íróról. Rá is jellemző természetesen, mint számos íróra, hogy a pályatársról szólva voltaképpen önmagáról beszél, a saját írói módszerének, ars poetikájának igazolását keresi benne. Itt persze külön jelentősége van az időpontnak is. Majtényi ugyanis ekkor már megírta legjelentősebb műveit (még majd az *Igy is történhetett* következik, a *Hétfejű sárkány* „folytatása”, valamint *A száműzött*, a *Tomiban most ősz van* novella színműváltozata). Ekkor épp az emlékezéseim dolgozik, a novellista és regényíró hallgat, amiben feltehetően része volt annak is, hogy az akkori új nemzedék valósággal ostrom alá vette a vajdasági provincializmust, bezárkózást stb., s ezt Majtényi magára is értette, külön pedig a couleur locale elméletre. Írónk — épp Andrić ürügyén — próbál mintegy utóvéd harcot kezdeni írói gyakorlata védelmében. Ebben az értelemben tehát az Andrićról szóló írásai az adott időszak itteni irodalmi vitáinak, harcainak érdekes dokumentumai.

Az *Aki eljutott a csillagokig* című írásban többek közt ezt olvashatjuk: „... a történelmi regényt választotta, műfaj szerint, kifejezési eszközéül. Nála ezekben a művekben a helyi szín dominál elsősorban — párhuzamosan a couleur locale-lal azonban alakjait igényesen formálja, s úgy dolgozza ki, mint egy-egy szoboralakot.” Hasonlóképpen vélekedett már 1943-ban is, amikor egy palicsi írótalálkozón tartott előadást: „a tájnak szerves kapcsolata van a színhez és hangulathoz. A szín és hangulat az a gyökér, az a hajszál, amelyen át — mint Gullivert Lilliput törpéi — alakjainkat odaszögezhetjük a földhöz, tájhoz és fellébrésztethetjük az olvasóban azt a hatalmas érzést, hogy együtt járhat velünk, és ahol jár, az a mi földünk.”

*

A legteljesebb és legigényesebb Majtényi-szöveg Ivo Andrićról azonban nem teljes. A rádió-előadás szövege ott szakad meg, hogy „szabadjon ut egy kis helyi színnel magyar, vajdasági magyar írók idézmem...”, de az idézet hiányzik. Hogy pedig Szentelekyt idézte, az a már említett okt. 27-i nyilatkozatból derül ki. Ugyanez az előadás — a rádióból előkerült kéziratban — egy „azonban”-os mondattal kezdődik, amiből nyilvánvaló, hogy az írásnak nem az eleje, hanem éppen a zárószakasza, hisz

egészen addig helyi, hazai szempontból vizsgálja az Andrić-regényt, s itt, a végén villantja fel, hogy „a tájunkon kívül eső ember” szemszögéből is vizsgálható s aktuális üzenetet is hordoz.

Itt az így helyreállított Majtényi-szöveget olvashattuk.

JUHÁSZ Géza